

A falla do servizo como título de imputación de responsabilidade subxectiva da administración*

CIRO NOLBERTO GÜECHÁ MEDINA, PH.D.**

Docente investigador da Universidade Santo Tomás de Aquino de Tunja - Colombia e líder do grupo de investigación en Dereito Administrativo da Facultade de Dereito
correo-e: cguecha@ustatunja.edu.co

Resumo: *A Responsabilidade do Estado por falla, é o título de imputación de maior relevancia dentro do ordenamento xurídico colombiano, en canto a que as actuacións irregulares da administración xeneradoras de prexuízos, convertéronse no usual dentro dos criterios de responsabilidade administrativa. En efecto, non foi a responsabilidade obxectiva senón a responsabilidade subxectiva a de maior tradición, con fundamento en que os principios de legalidade e de bo servizo público son vulnerados dentro da actuación das entidades públicas; o que significa, que o Estado se converteu no principal transgresor do ordenamento xurídico, xa que na falla do servizo, dunha ou outra maneira, o que existe é unha violación de normas que protexen dereitos dos particulares. Polo anterior, no presente artigo realízase un estudo doutrinal, xurisprudencial e de dereito comparado da responsabilidade administrativa do Estado por falla no servizo, de maneira que se exporá a súa evolución e a situación actual da mesma*

Palabras clave: *Responsabilidade, falla, servizo, administración, irregularidade, antixuridicidade, dano.*

Metodoloxía: *O método empregado é analítico-descriptivo e propositivo.*

Abstract: *Responsibility of States for failure, is the title of most relevant complaint within the Colombian legal system, in that improper conduct by management generating losses, have become usual in the criteria of administrative responsibility.*

* Resultado de investigación Responsabilidade do Estado por actos terroristas. Grupo de investigación xurídicas e socioxurídicas da Universidade Santo Tomás de Aquino de Tunja - Colombia. Director Ciro Nolberto Güechá. Medina.

** Ciro Nolberto Güechá Medina, é docente investigador da Universidad Santo Tomás de Aquino de Tunja - Colombia, líder do grupo de investigación en Dereito Administrativo da Facultade de Dereito, correo electrónico cguecha@ustatunja.edu.co

Indeed, it was not strict liability, but fails responsibility for most traditional, based on the principles of legality and good public service are violated in the performance of public entities, which means that the State has become a major violator of the law, because in the blackout, one way or another, so there is a violation of rules to protect rights of individuals.

Therefore, in this paper makes a study of doctrine, jurisprudence and comparative law of the State administrative responsibility for service failure, so as to expose its evolution and current status of the same.

Key words: *Responsibility, fault, service, administration, irregularity, illegality, injury.*

Índice: *Introdución. 1. A responsabilidade subxectiva da Administración pública, reflectida na falla do servizo. 2. A proba da falla do servizo é un criterio necesario pero non suficiente. 3. A falla probada non é a única expresión da falla do servizo. 3.1. A actuación impersoal da falla anónima. 3.2. A falla presunta e a súa expresión na carga dinámica da proba. 3.3. A falla relativa: un eximente de responsabilidade. 4. A responsabilidade obxectiva no dereito español prima sobre a responsabilidade por falla do servizo. 5. Conclusións. 6. Bibliografía*

Introdución

Co presente artigo preténdese facer unha análise da institución da falla do servizo no sistema xurídico colombiano e as súas referencias no dereito comparado, especificamente no dereito español e o dereito francés, os sistemas máis próximos á devandita institución.

Nas anteriores circunstancias, o estudo realizarase a partir das orixes clásicas da teoría no ordenamento xurídico galo, a cal é eminentemente pretoriana cando os fallos do Consello de Estado Francés lle deron inicio e consolidación, para pasar á análise da institución no noso ordenamento e culminar coas referencias españolas deste título de imputación.

A falla do servizo non é o froito de extensas regulacións legais, pola contra, foi a xurisprudencia a que a moldeou, malia que existen normas constitucionais e do Código Civil, á par que algunhas de Dereito Público que a determinan; por esta razón, a análise xurisprudencial e doutrinaria será de vital importancia para coñecer a realidade do título de imputación de responsabilidade ao noso parecer máis coñecido e empregado polos xuíces da administración.

1 A responsabilidade subxectiva da Administración pública reflectida na falla do servizo

A noción de falla foi tradicional no ordenamento xurídico colombiano, en canto que as actuacións irregulares da administración consideráronse o criterio substancial para atribuír responsabilidade á mesma pola súa actividade¹; o cal non é propio do Dereito Administrativo Colombiano, senón que ten os seus antecedentes no sistema xurídico francés.

En efecto, la teoría clásica francesa de responsabilidade do Estado referiuse á responsabilidade por falla como fundamento da obriga da administración de indemnizar os prexuízos causados con ocasión da súa actuación en canto que na mesma se evidencia irregularidade,

¹ Cómpre indicar, que hai en que o Estado non actuou, é dicir, non xerou coa súa actuación o dano, porén debe concorrer á indemnización do prexuízo, con fundamento nun título de imputación estritamente xurídico e non material; se se quere dicir, que os eventos de imputación material non sexan xurídicos, no sentido de asignación de responsabilidade.

é dicir, unha administración suxeita a erro², non entendido que a mesma actuaba a través dos seus axentes ou servidores, pero que a actividade era atribuíble á entidade pública por non ser posible separala do servizo público, da actividade administrativa³.

E se a responsabilidade por falla ten que considerarse actuación irregular dunha entidade estatal, é dicir, reprochable non só social senón xuridicamente, cómpre afirmar que debemos identificar a falla coa culpabilidade por canto na culpabilidade se evidencian as formas de actuación irregular da administración a que fixemos referencia⁴.

En efecto, cando se fai alusión á responsabilidade por falla cómpre probar a mesma, o cal implica demostrar que o órgano público actuou de maneira contraria á regularidade administrativa, que o fixo de maneira ilegal⁵, contrariando postulados do bo servizo público ou axeitada función administrativa, o que significa que a responsabilidade subxectiva comporta unha infinidade de circunstancias que a determinan⁶, e desta maneira, cómpre indicar que a doutrina tradicional formulada por PAUL DUEZ, no sentido de que a falla da administración se evidencia en que a mesma actuou mal, tardiamente ou non actuou, debe ser superada y falarse da existencia de actuacións irregulares; o cal implica, a posibilidade de estender os eventos de falla do servizo, por canto na irregularidade é posible involucrar toda actuación que se alonxe do bo servizo e a axeitada actuación administrativa, sempre que se identifiquen parámetros mínimos de correcta actividade do Estado⁷.

Pero é na sentenza Pelletier onde, ao noso parecer, se recoñece por primeira vez a falla do servizo e non noutras sentenzas como a Tomaso Grecco, como o indican algúns doutrinantes⁸; en efecto, cando a devandita decisión fai alusión á culpa persoal e á culpa do servizo, o que está deixando ver é a existencia de actuacións irregulares atribuíbles ao particular ou á administración, constitutivas de falta ou falla do servizo segundo o caso, pero que por

- 2 SAAVEDRA BECERRA, Ramiro, *La Responsabilidad Extracontractual de la Administración Pública*, terceira reimpresión, Bogotá, Colombia, Ediciones Jurídicas Gustavo Ibáñez, 2005, p. 231. Amosa como a responsabilidade por falla é o título máis antigo de responsabilidade, nos seguintes termos: “*A responsabilidade por falta ou falla do servizo, hoxe entendida como responsabilidade por funcionamento anormal, ou tamén como inactividade da administración, foi o máis antigo e empregado fundamento da responsabilidade administrativa, ao punto que constituí nos sistemas que seguen o modelo francés o réxime de dereito común na materia, e foi a especie máis importante das desenvolvidas pola xurisprudencia colombiana, polo menos a partir de 1964*”. Temos que dicir iso si, que a responsabilidade por falla foi a máis tradicional no Dereito Colombiano, pero non a máis antiga, porque foi a responsabilidade obxectiva por expropiación a primeira forma de responsabilidade administrativa en Colombia.
- 3 DEPUIS, Georges y otros. *Droit Administratif*, novena edición, Paris, Francia, Armand Colin, 2004, p. 560, amosa como as conclusións do Comisario de Goberno Laferriere no Sentenza Laumonier - Carriol do Tribunal de Conflitos de 1877, deixan ver a distinción que existía entre a falta persoal revelada nun home coas súas debilidades, as súas paixóns e a súa imprudencias, da falta ou falla do servizo, onde se amosaba un administrador máis ou menos suxeito a erro.
- 4 PAILLET, Michel. *La Responsabilidad Administrativa*, Bogotá, Colombia, Universidad Externado de Colombia, 2001, p. 114: “*o feito do servizo é aquel que é indisoluble do funcionamento da máquina administrativa tomada na súa globalidade, de sorte que non pode imputarse a tal ou cal axente tomado en forma individual, senón ao suxeito de dereito que institucionaliza este conxunto de estrutura e de axentes*”.
- 5 *Ibidem* p.147: “*Non é raro na doutrina que a culpa do servizo se entenda como un comportamento contrario ás normas que gobernan o funcionamento da administración, en todo caso cun abano de aproximacións, que a sitúan á vez como unha omisión ou inobservancia das leis do servizo, como sinónimo de anormalidade ou aínda máis como a violación dunha obriga administrativa*”.
- 6 Aínda que cómpre aclarar que non sempre que se incorra en falla do servizo, a actuación é ilegal, xa que en eventos como os feitos administrativos, pode ocorrer que non se estea violando unha norma xurídica superior e porén a actuación se pode tomar irregular; pola contra, ao existir unha ilegalidade que xere un prexuízo, estase sempre en presenza de falla do servizo, porque se a actuación é ilegal, configura unha irregularidade da administración.
- 7 FOILLARD, Philippe. *Droit Administratif*, Orleans, Paradigme Publications Universitaires, 2004, p. 378: «*La faute peut etre un acte juridique (individuel ou réglementaire), une opération matérielle, un mauvais fonctionnement du service, un retard, une maladresse, une négligence... Elle peut résulter d'une action positive ou d'une inaction du service, d'une abstention (carence d'une autorité de police par exemple)*».
- 8 SAAVEDRA BECERRA, Ramiro. *La Responsabilidad Extracontractual de la Administración pública*, obra citada, p. 241. quen é partidario de optar por criterios técnicos para determinar o bo funcionamento administrativo, no sentido de establecer estándares mínimos de funcionamento aceptable da administración.

ser o Tribunal de Conflictos o que fai os pronunciamentos na devandita providencia, só se referiu á asignación de competencia tendo en conta a atribución ou imputación de responsabilidade⁹.

O Consello de Estado Francés na sentenza Tomaso-Grecco fixo pronunciamento de fondo sobre a falla do servizo e non como simple determinación do xuíz competente para coñecer un asunto con fundamento na clase de culpa, que foi o realizado na sentenza Pelletier, é dicir, a culpa persoal e a culpa do servizo. O anterior é así porque no devandito pronunciamento se exonerou de responsabilidade á administración, ao non determinarse a existencia de falla atribuíble á mesma, no sentido que non existiu proba da irregularidade na actuación¹⁰.

Significa o anterior que, ao falarse de falla do servizo, cómpre indicar que se debe probar a actuación irregular da entidade pública, nos termos analizados en acápitese anteriores, de vulneración do bo servizo público e, así, determinar o título de imputación subxectivo de responsabilidade ao Estado, que no sistema francés se evidencia aínda en casos da actividade médica, cando se xeran erros nos procedementos¹¹, malia que nalgúns eventos se pode estar fronte a responsabilidade obxectiva ou falla presunta¹².

2 A proba da falla do servizo é un criterio necesario pero non suficiente

No dereito colombiano, a falla probada constituíuse no título de imputación de responsabilidade por excelencia, na medida que as actuacións irregulares da administración constituíron o fundamento tradicional de responsabilidade do Estado; en efecto, se se analiza a xurisprudencia do Consello de Estado, ésta foi a maior expresión de responsabilidade administrativa, malia que a responsabilidade obxectiva é de máis vella data dentro do noso sistema xurídico¹³.

Da mesma maneira que a concepción clásica francesa da responsabilidade por falla, no ordenamento nacional consagráronse en principio como modalidades da falla no servizo, circunstancias que implican que a administración non actuou, fíxoo tardiamente, ou a actuación foi anómala. O anterior significa que a actuación do Estado neste título de imputación de responsabilidade se enmarca en condutas positivas como nos eventos en que a

9 Ibidem, p. 235, aludindo ademais á sentenza Auxerre

10 LONG, Marceau. *Los Grandes Fallos de la Jurisprudencia Administrativa Francesa*, Bogotá, Ediciones Librería del Profesional, 2000, p. 8, ao referirse ao espírito da sentenza Pelletier expresa: “A culpa persoal é concebida como aquela que se desprende tan completamente do servizo que o xuíz ordinario pode constatala, sen por iso entrar a apreciar o funcionamento mesmo da administración. A falta do servizo pola contra é un feito do axente tan ligado ao servizo que a súa apreciación por parte do xuíz común automaticamente implica unha apreciación do funcionamento do servizo”. E se na falta do servizo, o que se fai é unha apreciación do funcionamento do mesmo, significa que se realizan verificacións e valoracións da actuación da administración, que non é outra cousa que determinar se existiu falla no servizo público.

11 C. E. Francés, 10 de febreiro de 1905, Tomaso Grecco, Rec. 139, concluc Comisario Romieu, expresa: “Considerando que da instrución non se desprende nin que o balazo que feriu ao señor Grecco fora disparado polo policía Mayrigue nin que o accidente que sufriu o actor poida atribuírse a unha falla do servizo atribuíble á administración; que, en consecuencia, no asiste ningún dereito ao señor Grecco para demandar a anulación da decisión pola cal se denegou a atribución dunha indemnización.”

12 C. E. Francés Ass 10 de abril de 1992, Esposos V., Rec. 171, concluc. Legal. Responsabilidad por servicios médicos y quirúrgicos; NoNG, Marceau. *Grandes fallos de la jurisprudencia administrativa francesa*, obra citada, p.613.

13 A xurisprudencia francesa falou de responsabilidade obxectiva en asuntos médicos, en casos de transfusión sanguínea por exemplo, consignada en: C.E., 26 de maio de 1995 “M. Jouan y Consorts N’Guyen”. Tomado de MORAND-DEVILLER, JACQUELINE. *Curso de Derecho administrativo*, tradución de Zoraida Rincón Ardila e Juan Carlos Pelaez, Universidad Externado de Colombia, Bogotá 2010. p.835.

administración actuou mal e en condutas omisivas para os casos en que non actuara ou a actuación foi tardía.

A xurisprudencia do Consello de Estado desde os seus inicios¹⁴ foi clara en contemplar as formas de falla no servizo a partir dos criterios tradicionais de responsabilidade subxectiva para identificar este título de imputación, onde as omisións administrativas, por exemplo, deron lugar a atribucións de responsabilidade e indemnización de prexuízos, como consecuencia do non actuar da administración¹⁵.

Pero é o actuar das entidades públicas o que caracterizou e determinou a noción de falla do servizo, porque a xurisprudencia do Consello de Estado seguiu este criterio sen descoñecer que o que identifica esta clase de responsabilidade é que a actuación sexa irregular¹⁶, nas diversas modalidades que existen da irregularidade, porque cómpre indicar que este termo ten unha gran amplitude e se pode identificar nunha infinidade de actuacións dos órganos do Estado¹⁷; circunstancia que nos leva a alonxarnos dalgún criterio do Consello de Estado Colombiano, que parece adoptar sen maiores reparos a noción clásica francesa de falla do servizo a que fixemos referencia no parágrafo anterior¹⁸.

De todas maneiras, na falla probada do servizo cómpre demostrar a irregularidade no actuar administrativo, é dicir, a culpabilidade da administración, o que significa, que ademais de acreditar a actuación, o dano e o nexa causal, cómpre evidenciar un Estado alonxado de criterios do bo servizo público e. pola contra, como vulnerador de dereitos¹⁹, pero non é suficiente para esgotar todas as formas de responsabilidade por falla.

-
- 14 A responsabilidade obxectiva do Estado contéplase desde a Constitución do Estado de Cundinamarca de 1811, cando se determinou a obriga da administración de indemnizar prexuízos en caso de expropiación.
- 15 A competencia do Consello de Estado para coñecer asuntos de responsabilidade é relativamente recente, pois data do ano de 1964, xa que antes e malia a existencia da xurisdición contencioso administrativa desde 1913, estableceuse coa Ley 130 do devandito ano, que era a xurisdición ordinariá quen coñecía os devanditos conflitos.
- 16 C. E. Sala do Contencioso Administrativo, sentenza de 17 de novembro de 1967, C.P. Gabriel Rojas Arbeláez, actor Alfonso Salazar e outros, dixo: "*Alegouse pola parte demandada que só despois da vixencia do Decreto de 1964 é procedente recoñecer prexuízos por omisión do poder público, posto que só neste estatuto esa causa se consagrou, expresamente, e que en consecuencia debe absolverse á Nación. A afirmación carece de exactitude e considerándoo así, a sala do contencioso administrativo proferiu a sentenza do 7 de maio de 1963, expediente No 412, actores María Elena Umaña e outros, sentenza que pola causa de omisión, resultaron condenados a pagar indemnizacións os municipios de Barranquilla e Bogotá respectivamente*". Tomado de LOPEZ MORALES, Jairo. *La Responsabilidad Patrimonial del Estado*, tomo I Ediciones Doctrina y Ley Ltda, Bogotá 1997, p.146
- 17 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección terceira, sentenza de outubro 20 de 1995, C.P. Jesús María Carrillo Ballesteros, confirma que o criterio para determinar a existencia de falla do servizo, é a actuación irregular da administración cando di: "*Se ben é certo que o dano que sufriu o soldado, ocorreu cando adiantaba labores da actividade castrense pasou os límites do risco que na tarefa de gardiáns da vida honra e bens dos cidadáns teñen que soportar, mais cando para este tipo de misións non aparece demostrado pola administración que lle facilitou os medios suficientes para que levara a cabo coa debida seguridade para a súa integridade persoal, a tarefa que se lle concedeu, como tampouco a mesma entidade demostrou que o lesionado tivese destreza para escalar á altura que o fixo, sen comprometer a responsabilidade persoal. Así as cousas, como no caso sub-examine, evidénciase que a administración incumpriu coa obriga de retornar en similares condicións de saúde ás que tiña cando ingresou Robinson Carrillo Molinares, a prestar o servizo militar obrigatorio*".
- 18 Así por exemplo, a falla no servizo por unha actuación irregular da administración, atópase nas actos ilegais dunha autoridade pública, que son controvertidos, a través da acción de nulidade e restablecemento do dereito e que de ser anulados, o que deixan ver é unha entidade alonxada da obrigatoriedade de cumprir co ordenamento xurídico.
- 19 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, expediente No.14.170, sentenza do 25 de febreiro de 2005, M.P. Dr. Ramiro Saavedra Becerra, ao referirse ás modalidades da falla do servizo dixo: "*Non obstante que a norma constitucional fai énfase na existencia do dano antixurídico (refírese ao artigo 90 constitucional que consagra a responsabilidade do Estado por dano antixurídico) como fonte do dereito a obter a reparación de prexuízos sempre que o mesmo lle sexa imputable a unha entidade estatal, deixando dada a análise da conduta produtora do feito danoso e a súa cualificación como culposa ou non, iso non significa que a responsabilidade patrimonial do Estado se tornase obxectiva en termos absolutos, posto que subsisten os diferentes réximes de responsabilidade de imputación de responsabilidade ao Estado que de tempo atrás elaboraron tanto a doutrina como a xurisprudencia, entre eles o da tradicional falla do servizo, dentro da cal a responsabilidade xurde a partir da comprobación da existencia de tres elementos fundamentais: o dano antixurídico sufrido polo interesado, o deficiente funcionamento do servizo, porque non funcionou cando debeu facelo, ou fíxoo de maneira tardía ou*

3 A falla probada non é a única expresión da falla do servizo

Pero ademais da falla probada, a xurisprudencia e a doutrina identificaron outras modalidades, dentro das cales se atopan a falla anónima, presunta e a falla relativa²⁰.

3.1 A actuación impersoal da falla anónima

A falla anónima amosa unha actuación irregular da administración, que non pode atribuírse ou imputarse a unha persoa física determinada, pero que se relaciona directamente co servizo público ou a actividade administrativa, é dicir, que non se pode separar dela; por esta razón, consideramos que nesta modalidade, dalgunha maneira se evidencia o concepto de falla ou falta persoal, por canto se contrapón á mesma, na medida que na falla persoal tanto a actuación como a responsabilidade son atribuíbles a unha persoa determinada, coa salvidade de que neste caso, por ser unha irregularidade atribuíble exclusivamente a quen incorreu na actuación, a responsabilidade se imputa igualmente á persoa ou suxeito activo; en cambio na anónima, o acto é impersoal, pois non se pode identificar a quen o cometeu²¹ pero si determinar os feitos que serven de fundamento á asignación de responsabilidade²².

3.2 A falla presunta e a súa expresión na carga dinámica da proba

A falla presunta, pola súa parte, indica unha actuación da administración a cal se presume irregular, é dicir, se releva ao particular de demostrar a falla do servizo e nestas circunstancias, se considera que a entidade pública vulnerou principios do bo servizo público; sendo a actividade médica, a que constitúe o campo de aplicación da devandita clase de imputación²³, que de todas maneiras non foi uniforme na súa concepción, pois foi desde a falla probada á presunta, pasando pola variación do réxime probatorio, empregado para acreditar a actuación da entidade pública e determinar a responsabilidade da mesma.

En efecto, o criterio de falla probada para atribuír responsabilidade pola actuación médica, sen distinguila das demais actuacións da administración, empregouse desde tempo atrás e aínda hoxe en día se vén aplicando nesta clase especial de responsabilidade²⁴ con funda-

equivocada, e finalmente, unha relación de causalidade entre este último e o primeiro, é dicir, a comprobación de que o dano se produciu como consecuencia da falla do servizo". Paréntese fóra do texto.

- 20 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, expediente No. 10.494, sentenza do 29 de agosto de 1996, M.P. Daniel Suarez Hernández
- 21 RUIZ OJEDA, Wilson. *Responsabilidad del Estado y sus Regímenes*, Bogotá, Colombia, Ecoe Ediciones, 2010, p. 8
- 22 T.C. Francés, Sentenza Laumonier - Carriol, do 5 de maio de 1877, fai referencia á falla impersoal, que a podemos identificar coa falla anónima, así: "O criterio indicado pola xurisprudencia é o seguinte: se o acto daniño é impersoal, déixase ver a un administrador, a un mandatario do Estado, máis ou menos propenso ao erro, e non ao home coas súas debilidades, as súas paixóns, as súas imprudencias, o acto segue sendo administrativo e non pode ser deferido aos tribunais ordinarios...". Tomado de MORAND-DEVILLER, Jacqueline. *Curso de Derecho Administrativo*, obra citada, p.826; sendo preciso aclarar que a falla anónima debe concibirse cando a actuación non é atribuíble a persoa específica ou determinada, pero a responsabilidade é da administración a título de falla do servizo, pois hai casos en que sendo particularizada a conduta nunha persoa, pode non existir falla do servizo, senón falla persoal.
- 23 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, expediente 17.303, sentenza do 25 de febreiro de 2009, M.P. Ruth Stella Correa, di: "É certo que desde fai moito tempo a xurisprudencia da corporación sostivo que a falla do servizo é anónima, para indicar que non se require establecer no proceso quen foi o autor material do dano causado; pero isto non significa que non deba establecerse os feitos a partir dos cales se pretende imputarlle ao mesmo ese dano; polo tanto, non era necesario que neste proceso se identificara á persoa que deu morte ao menor, pero para poder imputar ese feito á Nación, por ter sido causado por un axente ao seu servizo si era necesario acreditar esa circunstancia".
- 24 GIL BOTERO, Enrique. *Responsabilidad Extracontractual del Estado*, cuarta edición, Bogotá, Colombia, Ediciones Jurídicas Gustavo Ibañez, 2010, p.450, facendo alusión á sentenza do Consello de Estado, Sala do Contencioso Administrativo, do 24 de agosto de 1992, expediente

mento en que quen alega a falla debe probala e, así, non se lle recoñece ao particular ningunha vantaxe probatoria fronte ao ente público, como ocorre nas outras modalidades de responsabilidade médica²⁵; pero a noción de falla probada en asuntos médicos, tivo fortes reservas por ser tan especial e técnica a actividade médico-asistencial e nesta medida desenvóléronse criterios como o da mellor posición de probar para indicar que a administración se atopa fronte ao particular nunha posición máis favorable para demostrar que a súa actuación se axustou aos procedementos técnico-científicos e, respecto dos cales, ao paciente ou particular lle queda moi difícil demostrar unha actuación irregular da entidade pública²⁶.

Significa o anterior, que a noción da mellor posición para probar se constitúe nun antecedente ou sustento para a acreditación da teoría da falla presunta do servizo, onde o particular iguala a súa posición fronte á administración en asuntos de responsabilidade médica porque se lle outorga a vantaxe de que non ten que entrar a demostrar a falla, senón que esta se presume con fundamento en que a administración ten unha mellor capacidade probatoria; pero a exoneración de probar non é absoluta, xa que está na obriga de demostrar a actuación, o dano e o nexo de causalidade²⁷, na medida que calquera imputación de responsabilidade administrativa ten que derivarse dun actuar de entidade pública ou dun particular que desenvolva servizo público ou actividade administrativa.

É lóxico que en actividades médico-asistenciais non se dea o mesmo tratamento probatorio ao particular fronte á administración, xa que ademais de existir desvantaxe técnico-científica fronte á entidade pública, hai unha posición de inferioridade do particular na proba das circunstancias que poden rodear os acontecementos que causan o prexuízo, na medida que unha intervención cirúrxica normalmente se realiza a porta pechada e coa presenza exclusiva dos profesionais da medicina, que son os que causan os danos e que en ocasións amosan unha falla anónima da administración, o que impide que terceiros poidan dar conta dos feitos e colaborar na demostración da actuación irregular do Estado; por tal razón, a xurisprudencia deulle ao particular algún alivio na obriga de probar a culpabilidade nestes casos²⁸.

6754, amosa a falla presunta así: *“A través da falla presunta, radícouse en cabeza da administración pública unha presunción de feito (iuris tantum ou de home), a cal supoñía prima-facie, en cada caso concreto, que o dano antixurídico na actuación médico-hospitalaria, cando se relacionaba coa prestación do servizo público de saúde derivaba da ocorrencia dunha falla do servizo, motivo polo cal á administración hospitalaria lle correspondía acreditar a súa dilixencia e coidado, nos termos do artigo 604 do C. C., co obxectivo de destruír a presunción de culpa que obraba na súa contra”.*

- 25 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, expediente No.16.700, sentenza do 28 de xaneiro de 2009, M.P. Mauricio Fajardo, indica: *“A determinación do réxime xurídico aplicable en eventos onde se discute a responsabilidade extracontractual do Estado derivada do despregamento de actividades médico-asistenciais non foi pacífica na xurisprudencia, como queira que paralelamente á postura que propendeu por cimentar a responsabilidade estatal nestes casos sobre a falla presunta do servizo, tivo acolida igualmente, a posición — polo demais adoptada pola sala nas súas máis recentes sentenzas— de acordo coa cal o título xurídico de imputación a ter en conta nos supostos xurídicos en comento é o da falla do servizo probada”.*
- 26 *Ibídem*, trae a conto algunhas das sentenzas proferidas polo Consello de Estado, Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, que fan alusión á falla probada por servizos médico asistenciais, así: sentenza do 7 de decembro de 2004, expediente 14.421, actor Ramón Frey Millán e outros; sentenza do 3 de outubro de 2007, expediente 16.402, sentenza do 20 de febreiro de 2008, expediente 16.739.
- 27 GIL BOTERO, Enrique. *Responsabilidad Extracontractual del Estado*, cuarta edición, Bogotá, Ediciones Jurídicas Gustavo Ibáñez, 2010, p.448; quen ademais amosa, que é na sentenza do 30 de xullo de 1992, expediente 6897 M.P. Daniel Suarez, cando o Consello de Estado, asume o concepto de que na actividade médica, a administración se atopa en mellor posición para probar, ante un particular que non teñen na xeneralidade dos casos os coñecementos científicos para acreditar unha falla do servizo.
- 28 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, sección terceira, sentenza do 24 de agosto de 1992, expediente 6754, M.P. Carlos Betancur Jaramillo, amósa desta maneira cando expresa: *“A exoneración da carga da proba que implica a noción de falla presunta é apenas relativa, porque ao actor lle incumbe en tales casos probar como mínimo os supostos que permiten a operancia da presunción. Así, no caso de que alguén alegue que resultou lesionado por unha intervención cirúrxica inadecuada, deberá probar en termos xerais, que se lle prestou o servizo en tal data e que sufriu o dano cuxa indemnización pretende.”*

Polas anteriores circunstancias, o réxime probatorio en asuntos de actividade médica, dependendo do título de imputación de responsabilidade que se empregue, foi manexado de forma diferente; así, da obriga de demostrar a actuación irregular da administración nos eventos de falla probada, pasouse á denominada carga dinámica da proba, onde a posición da parte fronte ao asunto a probar determina a obriga de aportar á actuación contenciosa os elementos de xuízo para acreditar os supostos de feito obxecto de proba, que no caso da falla do servizo, hai que dicir que lle corresponde ao particular demostrar a actuación defectuosa da persoa xurídica pública, mentras que á entidade pública lle compete demostrar que actuou axustada á legalidade e a criterios do bo servizo público e dunha axeitada actuación administrativa²⁹.

Nalgúns casos a xurisprudencia do Consello de Estado identificou a falla presunta coa carga dinámica da proba³⁰, o cal non é correcto, por canto a carga dinámica da proba se diferencia da falla presunta en que a obriga de probar non é estática, como ocorre nesta última onde presumindo a actuación anómala da administración, correspóndelle á entidade pública prestadora do servizo médico asistencial demostrar que actuou correctamente; senón que pola contra, existe obriga de probar tanto da administración como do particular, defendendo a súa posición fronte ao suposto de feito que se pretenda demostrar e, así, quen teña mellor condición de probar debeo facer, implicando esta circunstancia a existencia de equilibrio e distribución das cargas de proba³¹.

Actualmente, o Consello de Estado, sen descoñecer a existencia dos títulos de imputación de responsabilidade médica de falla probada, presunta e carga dinámica da proba, adoptou o criterio das *cousas falan por si soas* ou os chamados "crasos erros", nos eventos de actuacións irregulares da administración que son evidentes e manifestos³²; por tal razón, relévese ao particular da proba da culpabilidade da entidade pública, circunstancia que nos permite dicir que no sistema xurídico colombiano se está a abrir paso a noción de responsabilidade obxectiva nos casos de actuacións médico-asistenciais, porque só corresponde demostrar a actuación que pola súa natureza é irregular, o dano e o nexos causal, pois se lle eximiu ao actor de probar a culpabilidade ou a falla; sendo extremadamente difícil para a entidade do Estado probar que actuou axeitadamente, por canto o erro é evidente e entón terá que

-
- 29 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, sentenza do 15 de xuño de 2000, expediente 12.584, M. P. María Elena Giraldo, dixo: "*Acceptada a dificultade que adoita causarse na proba da causalidade en materia médica, non resulta aventurado soste que ante casos de difícil proba se adopten criterios que alixeren a situación da vítima, máxime se se ten presente que, a dificultade no achádego dunha causalidade razoablemente certa que permita formular o xuízo de imputación, pode obedecer, precisamente, á forma grupal da prestación do servizo médico de saúde...*".
- 30 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, sentenza do 10 de febreiro de 2000, expediente 11.878, M. P. Alíer Eduardo Hernández Henríquez, ao referirse á falla presunta, dixo que en relación con esta posición, reiterada pola xurisprudencia desta Sala a partir da expedición da sentenza do 30 de xullo de 1992, do C.E., Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, expediente 6897, M.P. Daniel Suárez Hernández, a mesma ten orixe no principio das cargas probatorias dinámicas, esixíndoselle ás entidades a obriga de probar que actuaron axeitadamente.
- 31 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, sentenza do 10 de xuño de 2004, expediente N.º 25.416, M. P. Ricardo Hoyos Duque, cando expresa: "*En síntese, pode afirmarse que, en moitos eventos, o demandante pode ser relevado polo xuízo de acreditar a falla do servizo médico en aplicación do principio da carga dinámica das probas ou ben a través dunha inversión da carga das mesmas, en atención ao alto grao de dificultade que representa para este acreditar feitos de carácter científico ou realizado en condicións nas cales unicamente o profesional médico ten acceso á información*".
- 32 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, sentenza do 22 de marzo de 2001, expediente 13.666, M. P. Ricardo Hoyos Duque: "*Máis recentemente, a Sala considerou que a presunción de falla nos casos de responsabilidade médica se deriva da aplicación da teoría da carga dinámica das probas e polo tanto, a devandita presunción non debe ser aplicada de maneira xeral senón que en cada caso o xuízo debe establecer cal das partes está en mellores condicións de probar a falla ou a súa ausencia*".

acudir aos eximentes de responsabilidade para librarse da condea a recoñecemento e pagamento de prexuízos³³.

Así, a noción de falla no caso de responsabilidade médica tivo variacións de gran interés que deixaron ver unha actuación especial que merece un tratamento igualmente especial na atribución de responsabilidade polos danos causados como consecuencia da mesma, levando á necesidade de distinguir o acto médico en estrito sentido, que é o que está suxeito aos criterios de responsabilidade analizados, dos actos ou actividades conexas, que se rexen en sentido estrito para a imputación de responsabilidade pola noción de falla probada do servizo³⁴.

3.3 A falla relativa: un eximente de responsabilidade

A falla relativa, pola súa banda, fai referencia a que á administración se lle aplica o principio xeral de dereito que expresa: ninguén está obrigado ao imposible e así, unha entidade pública non está conminada a realizar actuacións que non se atope en capacidade de executar; o que significa que se se chega a causar un dano perante a non actuación da administración, a falla será relativa³⁵.

Significa o anterior que non pode atribuírselle responsabilidade á entidade pública e obligala á indemnización de prexuízos cando os mesmos son causados pola actuación dunha persoa estatal, malia que actuou coa maior dilixencia, coidado e utilización de todos os recursos con que conta, pero con todo o dano prodúcese de maneira inevitable³⁶; o cal evidencia que non existiu unha actuación irregular, polo que ao noso parecer, se presenta unha ausencia de responsabilidade da persoa xurídica pública, xa que todo dano que se causa non xera unha obriga automática de reparación.

Por outra banda, cómpre indicar que na falla relativa atopámonos fronte aos conceptos de Estado ideal e Estado real, en canto a que se ben é certo que é obriga da administración protexer a vida, bens e honra dos cidadáns³⁷, a devandita obriga relativízase polas condicións materiais que se presentan no país, que fai que en ocasións as autoridades públicas non poidan cumprir axeitadamente coa consagración constitucional de protección sen que signifique que actuaron irregularmente; pola contra, pódese evidenciar dalgunha maneira que a actuación foi perfectamente dilixente e porén se xera o prexuízo, pero este non é indemnizable ao no existir responsabilidade atribuíble ao Estado³⁸.

33 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección terceira, sentenza do 19 de agosto de 2009, expediente 18.364, M.P. Enrique Gil Botero, consigna así "*Configúrouse, no caso concreto, o que a doutrina alemá denominou "erro craso"... todo o anterior con fundamento nas regras da experiencia científica, obxectiva e estatística, que permiten inferir sen requirir un coñecemento especializado sobre a materia, que o erro cometido se produciu por unha errada convicción que puido ser doadamente superada, o cal tería evitado a produción do evento danoso*".

34 A xurisprudencia administrativa francesa previu a responsabilidade obxectiva do Estado en asuntos de actividade médica, como nos casos de danos causados en centros públicos de transfusión sanguínea. C.E. sentenza do 26 de maio de 1995, M. Jouan e Consorts N'Guyen. Tomado de MORAND-DEVILLER, Jacqueline. *Curso de Derecho Administrativo*, obra citada, p. 835.

35 Ver C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, sentenza do 28 de abril de 2010, expediente 18.574, M.P. Ruth Stella Correa.

36 RUIZ OJEDA, Wilson. *Responsabilidad del Estado y sus Regímenes*, Bogotá Colombia, Ecoe Ediciones, 2010, p.12.

37 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección Terceira, sentenza do 30 de novembro de 2006, expediente 16.626, M.P. Alier Hernández Enríquez, quen ademais a presenta da seguinte maneira: "*Ésixelle ao Estado a utilización axeitada de todos os medios de que está provisto, en orde a cumprir o cometido constitucional no caso concreto; se o dano se produce pola súa incuria no emprego de tales medios, xurdirá a súa obriga resarcitoria; se o dano ocorre malia a súa dilixencia non quedará comprometida a súa responsabilidade*".

38 Cómpre indicar, que non todo dano é indemnizable, pois para selo débese haber roto o principio de equilibrio fronte ás cargas públicas.

Consideramos entón que nos eventos antes formulados, máis que existir unha falla relativa do servizo, o que hai é unha actuación da administración axustada a parámetros de regularidade ou legalidade e, nestas circunstancias, preséntase unha ausencia de responsabilidade do Estado, por canto o actuar da entidade pública non é o que produce o dano e entón non se contén o primeiro requisito de toda forma de imputación de responsabilidade estatal, como é a actuación dun órgano público ou dun particular que cumpra funcións públicas.

4 A responsabilidade obxectiva no dereito español prima sobre a responsabilidade por falla do servizo

No sistema xurídico español, a noción de falla non foi de gran tradición, por canto as actuacións irregulares da administración non se constituiron no principal título de imputación de responsabilidade administrativa, xa que os criterios de responsabilidade obxectiva son os que primaron na asignación de responsabilidade; pero dentro das diversas modalidades de falla do servizo, é a falla probada a que ten maior sustento e aplicación, xa que é necesario probar non soamente a actuación, o dano causado e o nexa causal, senón tamén a irregularidade ou culpabilidade da entidade pública.

En efecto, de vella data o sistema xurídico da nai patria considerou a responsabilidade por falla como título de imputación para obrigar á administración a indemnizar prexuízos, con fundamento na consagración que fai o artigo 1902 do Código Civil³⁹, en conexión co artigo 1903 do mesmo Código⁴⁰; normas que dunha ou outra forma involucran a actuación irregular de quen incorre no acto, cando as disposicións civís falan da culpabilidade no suxeito da actuación.

En efecto, a noción de culpa orixinada no dereito privado, así sexa de maneira pouco aceptada, identificou a responsabilidade por falla no Estado Ibérico, por canto, a imputación desta clase de responsabilidade se referencia nos principios do Código Civil que fan alusión á responsabilidade civil extracontractual, o que significa que é o legislador na regulación das consecuencias do actuar dos particulares o que determinou o antecedente da noción de responsabilidade por falla con fundamento en criterios de responsabilidade privada, o que levou dalgunha maneira a determinar unha forte tendencia de irresponsabilidade do Estado por canto non respondía polo actuar dos funcionarios en exercicio das competencias ou funcións asignadas ao seu cargo, nin sequera con criterios de culpa na elección ou na vixilancia⁴¹; en efecto, habería que buscar primeiro a responsabilidade e a indemnización do prexuízo en quen incorreu na actuación e logo se, de maneira subsidiaria, na administración, como se evidenciou nas normas ditadas a partir da Constitución de 1931.

39 C.E. Sala do Contencioso Administrativo, Sección terceira, sentenza do 4 de decembro de 2007, expediente 16.894, M.P. Enrique Gil Botero, expresou: *"A relatividade da falla, nestes eventos, relaciónase coa imposibilidade de esixir de maneira absoluta á organización estatal, previr calquera tipo de dano ou resultado antixurídico, como queira que o estado non se atopa en brindar unha protección personalizada a cada individuo que conforma o conglomerado social"*.

40 O artigo 1902 do Código Civil Español di: *"O que por acción ou omisión cause dano a outro, intervindo culpa ou negligencia, está obrigado a reparar o dano causado"*; este artigo consagra o principio xeral de dereito que sustenta a responsabilidade tanto pública como privada e que está previsto no artigo 2341 do Código Civil de Colombia, que expresa: *"O que cometeu un delito ou culpa, que inferiu dano a outro, é obrigado á indemnización, sen prexuízo á pena principal que a lei impoña pola culpa ou o delito cometido"*.

41 Pola súa parte o artigo 1903 do Código Civil de España consagra: *"A obriga que impón o artigo anterior é esixible, non só polos actos ou omisións propios, senón polos daquelas persoas de quen se debe responder..."*, aquí contéplase tanto a responsabilidade directa como a responsabilidade indirecta, é dicir, polo feito propio e polo feito do terceiro, que o sistema xurídico colombiano prescribe ademais do artigo 2341, nos artigos 2347 e 2349 do Código Civil.

Porén, as nocións de responsabilidade civil asignadas á actividade administrativa non resistiron unha forte aplicación á función da administración pública, por canto os criterios de responsabilidade indirecta que son tradicionais no dereito privado, como expresión da obriga de seleccionar axeitadamente aos servidores ou vixiar de maneira eficiente aos mesmos, non foron de clara aplicación na actividade das administracións públicas españolas, xa que non se presentou distinción entre a persoa que produce directamente o dano e a entidade pública, senón que existía unidade entre unha e outra e, por tal razón, a actuación considérase atribuída á persoa xurídica pública, no entendido que a mesma sexa en exercicio de actividade administrativa ou de servizo público⁴²; e ademais, porque o artigo 1903 do Código Civil consagrou unicamente a responsabilidade do Estado polo feito alleo nos casos de actuación dun axente especial⁴³, que non atopou maior eco na xurisprudencia española para atribuír responsabilidade administrativa, malia que este artigo 1903, remitía ao preceptuado no artigo 1902, que trata da responsabilidade polo feito propio⁴⁴.

Malia que a noción de falla do servizo non se sustente na culpa polo feito alleo do dereito privado, si ten algún antecedente na mesma, como se amosa na regulación que fixeron do artigo 41 da Constitución de 1931 e a Lei Municipal de 1935, que consagraron a responsabilidade indirecta da administración; de todas maneiras, cómpre indicar que o antecedente da mesma se debe buscar con maior forza de argumentación no criterio de actuación irregular das entidades públicas, pero polo feito propio, que igualmente consagra a lexislación civil española, onde se identifica quen comete o acto e a institución administrativa pública; porque ao contrario do que indica algunha parte da doutrina española⁴⁵, non se pode descoñecer o antecedente da regulación civil na verificación de responsabilidade do Estado por actuacións irregulares da administración.

De todas formas, a responsabilidade por falla no Dereito Español, ademais de ter antecedentes na regulación civil, fundaméntase nos criterios clásicos de responsabilidade franceses da falla do servizo, é dicir, en que o servizo funcionou defectuosamente, non funcionou ou fíxoo en forma tardía, todo enmarcado na actuación irregular da administración, así se derive dunha falla ou falta do servizo persoal do axente, porque neste sistema xurídico, a diferenza dos franceses, non se concibe da mesma maneira a distinción entre falta ou falla persoal de falta ou falla do servizo, pois nun e outro evento debe responder a administra-

42 MARTÍN MATEO, Ramón. *Manual de Derecho Administrativo*, 25ª edición, Thomson Aranzadi, Navarra España, 2006, pp. 420 e 421, quen dá conta, que co predomínio da responsabilidade por culpa do Código Civil, o resultado foi descargar á administración de toda responsabilidade civil, tendo en conta que os tribunais para os actos executados polos empregados no desempeño das funcións propias do seu cargo, non cabía supoñer de parte do Estado culpa, nin sequera negligencia, na designación dos seus axentes, senón, pola contra, a previsión humanamente posible.

43 Con PAREJO ALFONSO, LUCIANO e outros. *Manual de Derecho Administrativo*, volume I, 5ª edición, Barcelona, España, Editorial Ariel, 1998, p.684, quen o evidencia desta maneira: “Se a responsabilidade extracontractual civil descansa sobre a culpa como criterio de ilicitude do dano ou prexuízo e na excepcionalidade da imputación da mesma por feito de terceiro (por culpa in vigilando ou in eligendo), a evolución que conduce á responsabilidade administrativa perfila esta xustamente sobre as características opostas: a responsabilidade da Administración pública por danos ou prexuízos causados polo funcionamento dos servizos públicos da súa titularidade é directa (atribúense sempre á propia organización administrativa titular do servizo as consecuencias dos feitos dos seus axentes) e obxectiva non require o concurso de culpa”.

44 MARTÍN REBOLLO, Luis. *Ayer y hoy de la Responsabilidad Patrimonial de las Administraciones Públicas: un balance y tres reflexiones*, En: RAP, número 150, setembro-deseembro de 1999, p.330, quen dá conta que o axente especial era unha estraña personaxe que ningún coñecía, o que nos permite afirmar, que a atribución de responsabilidade á administración co seu actuar foi moi escaza. Tomado de MIR PUIGPELAT, Oriol. *La Responsabilidad Patrimonial de la Administración Pública —hacia un nuevo sistema—*, Editorial Civitas, Madrid España, 2000, p.37

45 MIR PUIGPELAT, Oriol. *La responsabilidad patrimonial de la administración pública, hacia un nuevo sistema*, obra citada, p. 37.

ción tendo en conta que se está en cumprimento de función administrativa e o servidor e o ente público conforman unidade⁴⁶.

Non se pode descoñecer entón que no sistema xurídico ibérico a falla do servizo é un título de imputación que se identifica coa noción de irregularidade na actuación administrativa e que nalgúns eventos se pode enmarcar dentro da ilegalidade da función das entidades do Estado, cando cos feitos ou as omisións administrativas se viola o principio de legalidade que debe asistir a toda a actividade das entidades públicas inmersas no Estado de Dereito ou Social de Dereito⁴⁷.

5 Conclusións

A responsabilidade do Estado manexouse entre os dous títulos de imputación de responsabilidade tradicionais, como son a obxectiva ou sen falla e a subxectiva ou por falla; sendo esta última a de maior tradición no sistema xurídico colombiano, porque é a actuación irregular da administración a que na maioría dos casos xera prexuízos indemnizables aos particulares.

A responsabilidade por falla do servizo ten a súa orixe no Dereito Administrativo Francés, con algunhas decisións do Tribunal de Conflitos e do Consello de Estado, o que determinou que sexa de clara preponderancia xurisprudencial, o que significa que foron as decisións da xurisdición contencioso-administrativa que lle imprimen identidade.

No dereito colombiano, a responsabilidade por falla non se alonxou da concepción francesa, ao identificar a mesma que a administración actuou mal, tardiamente ou non actuou, pero que coas decisións da xurisdición contencioso administrativa se foron afianzado os criterios de irregularidade ou anormalidade na actuación como fonte de responsabilidade administrativa por falla do servizo, ante as limitacións que presenta a teoría clásica francesa.

A falla do servizo non se concreta unicamente co criterio de falla probada, senón que existen outras modalidades como a falla presunta, a anónima ou a relativa, onde cada unha delas mantén a súa identidade e as súas características propias. En efecto, a doutrina na maioría dos casos identifica a falla coa proba da mesma, o cal é un erro, porque nos casos da falla presunta o que identifica é a presunción de existencia.

No dereito español, ao contrario do que ocorre en Colombia, a falla do servizo non é o título de imputación de maior tradición, xa que é a responsabilidade obxectiva a que ten unha regulación e desenvolvemento de significativa amplitude, o que levou a que algunha parte da doutrina diga que neste sistema xurídico o que existe é unha obriga xeral de responsabilidade, o cal ao noso parecer non é certo porque como se analizou anteriormente, a falla do servizo non é descoñecida neste ordenamento, fronte ao funcionamento anormal dos servizos públicos.

46 Con PAREJO ALFONSO, LUCIANO e outros. *Manual de Derecho Administrativo*, volume I, obra citada, p.684.

47 PARADA, Ramón. *Derecho Administrativo parte General*, décimo quinta edición, Madrid España, Marial Pons, 2004, p.637. A moso como a doutrina e a xurisprudencia española foi ao límite en asuntos de responsabilidade administrativa, ao non esixir da administración a obriga de indemnizar nos casos de falta persoal ou do servizo, tendo en conta que o funcionario se atopa integrado á organización administrativa e actúa desempeñando as funcións que nela ten encomendadas; traendo a conto as sentenzas do Tribunal Supremo de 20 de marzo de 1977, 25 de febreiro e 11 de xuño de 1981 e 23 de setembro de 1982.

6 Bibliografía

- DEPUI, Georges e outros. Droit Administratif, novena edición, Paris, Francia, Armand Colin, 2004.
- FOILLARD, Philippe. Droit Administratif, Orleans, Paradigme Publications Universitaires, 2004.
- FORSTHOFF, Ernest. Tratado de Derecho administrativo, Instituto de estudios políticos, Madrid, 1958.
- GIL BOTERO, Enrique. Responsabilidad Extracontractual del Estado, cuarta edición, Bogotá, Colombia, Ediciones Jurídicas Gustavo Ibáñez, 2010.
- HENAO, Juan Carlos. El daño, Universidad Externado de Colombia, Bogotá, 1998.
- LE TOURNAU, Philippe. La responsabilidad civil, Editorial Legis, Bogotá, 2004.
- LONG, Marceau. Los Grandes Fallos de la Jurisprudencia Administrativa Francesa, Bogotá, Ediciones Librería del Profesional, 2000.
- LÓPEZ MORALEZ, Jairo. La responsabilidad Patrimonial del Estado, tomo I Ediciones Doctrina y Ley Ltda, Bogotá 1997.
- LÓPEZ MORALEZ, Jairo. La responsabilidad del Estado por error judicial Ediciones Doctrina y Ley Ltda, Bogotá, 1996.
- MARTÍN MATEO, Ramón. Manual de Derecho Administrativo, 25ª edición, Thomson Aranzadi, Navarra España, 2006.
- MARTÍN REBOLLO, Luis. Ayer y hoy de la Responsabilidad Patrimonial de las Administraciones Públicas: un balance y tres reflexiones, En: RAP, número 150, setembre-diciembre de 1999.
- MIR PUIGPELAT, Oriol. La Responsabilidad Patrimonial de la Administración Pública —hacia un nuevos sistema—, Editorial Civitas, Madrid, España, 2000.
- MORAND-DEVILLER, Jacqueline. Curso de Derecho administrativo, traducción de Zoraida Rincón Ardila e Juan Carlos Peláez, Universidad Externado de Colombia, Bogotá, 2010.
- PAILLET, Michel. La Responsabilidad Administrativa, Bogotá, Colombia, Universidad Externado de Colombia, 2001.
- PARADA, Ramón. Derecho Administrativo parte General, décimo quinta edición, Madrid España, Marial Pons, 2004.
- PAREJO ALFONSO, LUCIANO e outros. Manual de Derecho Administrativo, volume I, 5ª edición, Barcelona, España, Editorial Ariel, 1998.
- PAREJO ALFONSO, Luciano. Lecciones de Derecho Administrativo, Tiran lo Blanch, Valencia, 2008.

RUIZ OJEDA, Wilson. Responsabilidad del Estado y sus Regímenes, Bogotá, Colombia, Ecoe Ediciones, 2010.

SAAVEDRA BECERRA, Ramiro, La Responsabilidad Extracontractual de la Administración Pública, terceira reimpressão, Bogotá Colombia, Ediciones Jurídicas Gustavo Ibáñez, 2005.

